

ROVENA VATA

ELEMENTE ETNOLINGUISTIKE NË ROMANIN “KARPA” TË MARTIN CAMAJ

Martin Camaj është shkrimtari shqiptar që dallohet për kulturën dhe formimin filologjik, duke dhënë një shembull të shkëlqyer të bashkimit të punës së poetit krijues me atë të dijetarit të gjuhës¹, por që dallohet edhe për kërkim e krijim gjuhësor, si dhe për vlerat e prurjet e shumta, qoftë në gjuhësi, letërsi apo kulturën shqiptare.

Krijimtaria e Martin Camaj, qëndroi për një kohë të gjatë e panjohur për lexuesin shqiptar. Pas vitit 1992, ajo zuri vendin që meritonte në letërsinë shqipe.

Vepra e Camajt dallohet për gjuhën e pasur dhe larminë dialektore të shprehjeve, Camaj rrok mendime të thella dhe i drejton lexuesit nga kahu i qenësisë historike, arkaike, për të njohur vetveten.

Në veprën e tij, ajo lidhet me një vend, ritual, etnografi, mënyrë e të menduari e të besuari, të gjitha vijnë bashkë për të hequr mallin a pluhurin e kujtimeve, për t'i tejkaluar a për të mësuar prej tyre, për të qenë gjithmonë vetvetja, me gjuhë, kulturë, histori dhe vetëm atëherë mund të fillosh t'i rrëfesh, siç vetëm Camaj di.

Lexuesi i veprës së Camajt nuk e shmangur thënien nisur prej të dhënave tekstore se ajo është e lidhur me truallin e të parëve² në shumë drejtime: së pari përzgjedhja e kodit gjuhësor, e mbushur me njësi frazeologjike, tinguj të zgjatur të të folurit malësor; së dyti, përshkrime të gjalla të vendeve, ritualeve, mënyrës së jetesës, që e bëjnë njeriun të jetë i lidhur me tokën si me vetveten. Së treti: kode dokesore që udhëheqin personazhet, krijojnë konfliktet, japin zgjidhe.

Gjuha e autorit Martin Camaj studiohet edhe në dritën e raportit të tij me etnosin, gjegjësisht me kulturën material dhe shpirtërore, mentalitetin dhe krijimtarinë popullore që mund të jetë edhe në kompetencat e fushave

¹ K. Topalli, *Albanologu i shquar Martin Camaj në 85-vjetorin e lindjes*, në: “Studime filologjike”, nr. 3-4, 2010, f. 5.

² M. Camaj, *Tradita dhe bashkëkohësia*, Shkodër, 1994.

të tjera si: gjuhësisë antropologjike, antropologjisë kulturore, psikologjisë sociale, kulturologjisë ose fushave të tjera ndërdisiplinore. Pikërisht në veprën e Camajt përfshihen marrëdhëniet midis etnosit dhe gjuhës bazuar në hipoteza që ndikon në gjuhën dhe të menduarit e njerëzve³.

Profesor Kolec Topalli në lidhje me këtë çështje shkruan se: “në veprën e tij duket qartë afërsia me gjithçka shqiptare që ka krijuar kombi ynë, duket mendësia dhe shpirti i një shqiptari të kulluet, jeta e psikologjia, zakonet, mënyra e jetesës, me një fjalë e tërë bota shqiptare, në paraqitjen e së cilës ai përdor një gjuhë të shkathët, të zhdërvjelltë e plastike, të pasur me shprehje e trajta që i ka rrënjët në Atdheun e tij të largët”⁴.

Përdorimi i urimeve

Hapësira ku zbulohet pesha e fjalës së vendlindjes përbëhet nga elemente onomastike, nga urimet e mallkimet krahinore, ku mishërohen mendësia e kultura popullore. Nëpërmjet përshëndetjeve dhe urimeve shqiptare mund të nxjerrim të dhëna me interes rreth shoqërisë shqiptare dhe mendësisë së popullit tonë në shekuj⁵.

Ndërsa profesor Gjovalin Shkurtaj shkruan se: “...zgjedhja e një forme të caktuar të përshëndetjes a të urimit jep tregues të rëndësishëm të marrëdhënieve a raporteve sociale të një epoqe të caktuar”⁶.

Duke qenë se në urimet, sharjet dhe në mallkimet, vlera shprehëse emocionale është e përhershme, ajo ka sjellë që pikërisht skema e rendit të fjalëve të jetë e zakonshme në përdorim. Te mallkimet, urimet, fjalët e urta, shprehjet të tjera emocionale, del qartë roli që luan ngjyrimi emocional në ndërrimin e rendit fillestar të fjalëve.

Pjesa më e madhe e formulave të urimeve është e lidhur për raste të ndryshme të ceremonive të gëzimit e që janë zinxhir i pashkëputshëm i traditës së Malësisë. Te Camaj urimet janë të ndërtuara kryesisht nga forma foljore të mënyrës dëshirore, por edhe nga mënyra të tjera si në urimin që përdor të romani: “Karpa”: *Pastë faqen e bardhë*.

³ M. Bushaj, *Vëzhgime etnolinguistike mbi veprën e Martin Camajt*, në: “T’rrëfyemit”, Botim i Qendrës Shqiptare të Studimeve Letrare “Pjetër Budi”, viti III i botimit, nr. 6-7, korrik-dhjetor 2017/janar-qershor 2018, Tiranë, 2018, f. 66.

⁴ K. Topalli, *Vepra e Martin Camajt në aspektin gjuhësor*, në: “Studime shqiptare”, nr. 1, Shkodër, 1994, f. 85.

⁵ M. Bushaj, *Vëzhgime etnolinguistike mbi veprën e Martin Camajt*, në: “T’rrëfyemit”, Botim i Qendrës Shqiptare të Studimeve Letrare “Pjetër Budi”, viti III i botimit, nr. 6-7, korrik-dhjetor 2017/janar-qershor 2018, Tiranë, 2018, f. 66.

⁶ Gj. Shkurtaj, *Etnografia e të folurit të shqipes*, Tiranë, 2010, f. 59.

Më poshtë po paraqesim rastet nga romani “Karpa”:

Mundshëm, tue përshkue përgjegjën nëpër hundë me zi të kuptohej ia priti Shkriba nisa e shikonte zhbirueshëm ndër sy: **“Mirse vjen ti e kush na vjen me kambë të mbarë”!** Dhe njejha e urimeve në trajtë formulash vijoi kështu, pa pjesëmarrje ndjesish, pa ia vu mendën domethënies së tyne. Kështu në fillim, po mandej urimet varg e varg e banë të vetën, qetësuen së pari Shkribën që tregonte paduresë e mërzi sepse qenkej i shtrënguem të kujdesej edhe për dhandërr të ri (për këtë arsye ai quhej krushk) ndërkohë derisa dhëndri sistemohej, ndija e krushkut u përçue zanit të thatë urues në ndërgjegjen e dhëndrit. (Karpa, f. 10-11).

Ky ashtë Drejtori-i tha Shkriva Vonit-**iu gjatët jeta!**- Dhe u zhduk kah kishte ardhë. (Karpa, f. 69).

“Qoftë larg nesh!”-uruen fiset prej kah u pa tymi mbi Qytezë. (Karpa, f. 117).

Të dalë ku të dalë! – Vërejt ma plaku. Ta lamë me këtë urim – I erdh për shtegu bariut të vjetër për të ndërrue kuvend. – Ti, Romancier, edhe Iriu, merrnie dhandrin e ri e delni e kërkoni për terr Juditën!” (Karpa, f. 124).

“Kështu nuk të kemi ndëgjue kurrë tue folë!-Tha ma i vjetri. **“E mbara na priftë”**”- (Karpa, f. 124).

Në djep kundroi jetën e vet, diçka e ndame prej tij, që merrte frymë si gjarpri i vramë rrufeje me lëkurzën e hollë të barkut. Ai që merr frymë edhe pa gojë, tha Barnatari, **rron sa të duesh!**- (Karpa, f. 143).

Përdorimi i mallkimeve

Në zonën e Malësisë kemi mjaft përdorime të ndryshme togfjalëshash, por duhet veçuar disa tjera që i quajmë me një emër “mallkime”. E njëjta gjë ndodh edhe me veprat e Camajt, fenomen i përhapur dhe i përdorur si entitet letrar. Më qartazi i shohim në romanin në kemi marr në studim, te “Karpa”:

Kështu tha në vete lundruesi, për jetë ose vdekje, dhe i kujtoheshin thirrjet e njerëzve të vet kur i kishin lëshue në atë kajak gjysmë të kalbun midis vorbullës, po atje ku lumi then qafën: **“Hajt, këput qafën ku të duesh”**. (Karpa, f. 7).

Mallkoi ditën e orën kur kish vu kambë në atë vend me njerëz shumëfaqesh e me gjuhë të plogësht që notonte këndellshëm në fraza humanitare; në një anë idila, në tjetrën mizoria e mendjes së kthjellët- (Karpa, f. 32).

Pyetjet vëzhguese e ngatërruen kobojasin dhe nisi të shfaqësohej para kujdestarit të vet. Krisma e derës që i mbyllet dikuj në shpinë, tha

Barnatari, mbetet në veshë sikur nemja e prindit **vofsh e mos kthesh kurrë ma në plang!**- (Karpa, 49).

Në mene të kalit hija e vrame, ra shtruet përdhe, **e ndiqte si mallkim;** shpejtonte hapin më Juditën në krah, derisa hija, vrojto në perspektivë, u zvoglue sa një brez i zi për tokë.- (Karpa, f. 91).

Përdorimi i përsëndetjeve

Voni **e përsëndeti me nderim tue shqiptue** fjalët ritual të dhandrit të ri: “Vij si mik në dhe tuej, udhëtar, pothueja, i zanë prej natës në rrugë e kërkon strehim”- (Karpa, f. 10).

Voni, ndërkohë që i kishte sjellë sytë te krushku i vet, e humbug sysh plakun, jo krejt: I pau vetëm majen e kokës tue e zhdukë nën breg, rrugës në drejtim të Lumit.

“As tugjatëjeta nuk më tha”!-U ankue dhandri. **“As kohë ta përsëndes nuk më la.”**

“Ah, mos ia merr për të madhe! Ai gjithnjë u shmanget njerëzve. Për këtë banon jashtë Qytezës, përherë i zanë me punë të papuna, si me thamjen e pemëve në vjeshtë- (Karpa, f. 14).

Gratë e tyne të fshehuna mbas dritaresh u krenuen **për burrninë e tyne dhe qiten duert mes perdeve për t’i përsëndetë-** (Karpa, f. 115).

Pasqyrimi i fjalëve të urta

Kush e mohon këtë, lum Barnatari? – Çoi zanin Kronisti i Karpës. Kush e mohon këtë! **Drapnit në thes i del maja përjashta-** (Karpa, f. 12).

“Koha asht letër e bardhë-thotë një fjalë e urtë në Karpë,- mori me arsyetue Shkriba. Hollë hollë me e ndjekë, koha në vetvete ka kuptim fort abstrakt: vetëm prej kontaktit mund të marrim vesh se çka kemi të përbashkët. Si u mendue, shtoi:- Varet nga shkalla e zhvillimit, cilësia e gjykimit ose inteligjenca për të gjallnue kohën në jetën e vërtetë.” (Karpa, f. 12).

“Pse, ç’ka përflitet për mue në Qytezë? Se ha gjind? Ma zi!-ia priti Shkriva. Ma zi! Po të damkosin si helmues. A nuk ashtë barnatar?-thonë.- Dhia i ka motet e shkrueme në brina”- (Karpa, f. 26).

Shija ashtë ajo që asht, vjen e shkon. Modë i thonë kësaj dhe s’do përnjësue me vlerat absolute të artit. Apo për arsye që unë di don **me iau lanë kopilin te dera** ne të rinjve edhe për shijen e kohës?” Tha Voni tue vu shëplakën e dorës në parzëm për t’u mbrojtë.

“Eh, po, shto miell, shto ujë... po a qenka e domosdoshme të shkruhet gjithçka ngjan mes grave e burrave andej e këndej Lumit?”. (Karpa, f. 52).

“Terrori, skeleti i Plakut!”

“Atëherë-mbet e tha dhandri i ri-**fjalët i merr era**. Kronikën e shkruera Plaku.” (Karpa, f. 57).

..**morën me folë kodër mbas bregut**- por rrjdhshëm vetëm për të prishë heshtimin. (Karpa, f. 60).

“**Kush ia zbulon kambët gjarpnit?**-E pyeti Shkriba si për sprovë dhandrin e ri, po mbasi ky çoi buzët papëlqyeshëm, nxitoi të shtojë, **-dihet se s’ka kambë shtërpia**, dihet po pyetja don me të shtie në mejtim ty apo këdo, për shembull, si ec ai.” (Karpa, f. 65).

“Nuk e kisha menden atje-mbrohej Kronisti. **Mandej ti gjarpij gjen kudo, pa pasë nevojë me marrë malin**-leni mallet!-Vonit i dogji miza a mos i kish ra për fije Shkriba takimeve të tij me Borën. Gjarpij gjen dhe në Kopshtin Zoologjik.” (Karpa, f. 66).

Dijetarët e kohës këtë dukuri e shpjegonin me një thanie kinse të stërlashtë: **ku s’ka mica-s’ka as mij** dhe e mbyllnin kuvendin me kaq. (Karpa, f. 67).

“**Dy gjana varni në vesh** – tha Drejtori premas. Së pari ju nuk jeni këtu të njehni vjetët e banorëve të këtij vendi të mbyllun. Të gjitha na, të gjithë jemi të përjetshëm sepse asnjë nesh, kurrë s’do ta qesim kryet gjallë këndeje”. (Karpa, f. 69-70).

Drejtori tundi kryet “**fol me ju e rruej ve**” – tha me mosbesim dhe i priu vizitorit nëpër kthina të shtazëve, nda përkitaz si mbas madhësisë që përkonte dhe me ndamjen në raca. (Karpa, f. 71).

“**S’ke pse i matesh malit me sëpatë**-ia priti ajo, gati me i trashë fjalët. – S’ashtë vendi këtu maje malit të shkoqiten shkaqe e kavi, e drejta dhe e padrejta, së fundi të dyja vërtetësi.” (Karpa, f. 91).

Me ujë – ndërhyti Voni nuk kemi pasë zot, **por po flas që të mos shkojë i njomi nëpër të thatit**. Kronisti ashtë përgjegjës vetëm për brumin e unë kam përgatitë vetën langun e drandofilleve me vitamina të karatit të naltë” dhe tue thanë kështu, mori një lugë drinu, e zhyti në lang dhe hurpi ngadalë në buzë të rrudhuna sikur të ishte lang i ngrohtë, valë, që të gjithë ta shihnin (Karpa, f. 113).

Atyne u dukej edhe luga në brez, shej se si gjamatarë e fuqi të armatosuna për çdo rast krize lypnin me qenë të pritun me ushqim të mjaftë e të yndyrshëm (Karpa, f. 114).

I vdekuni nderohet; nuk flitet keq për të pa i ra dheu për fytyrë – ndërhyti Ajka, tue lanë me kuptue se gjatë besës s’do të plaste në Karpë (Karpa, f. 117).

“**Me folë kah del shpirti** - vuni dorën në parzëm Romancieri - mbas vrasjes në shesh do të jetë vështirë të ndalet vëllavrasja, po edhe sikur të shtyhet, fitim e kemi. Do të ishte risim i papritun, si tha edhe Iriu, veprim strategjik që kishte me pru shregullim në planet e atyne që shestojnë zi e ma zi për fisin tonë.” (Karpa, f. 123).

Ju më kuptoni nëse po ju thom ballafaqas: **gjaku ujë s'bahet**. Barnatarin të gjithë një fjale e morëm nën mbrojtje sepse edhe unë jam i bindun se nuk ka gisht në vrasjen te sheshi, ndonëse gjasa ka mjaft se kishte dijeni për komplot. (Karpa, f. 124).

Gjyshi para popullatës, do të mbarojë edhe ai, përndryshe s'ka drejtpeshim dhe **s'ka si me u vu gjaku për gjak** (Karpa, f. 124).

E marr me mend, në fillim ke me u mërzitë vetëm, ndoshta do të bahesh depresiv, po vare në vesh çka pot ë thom: je barnator **i lidhun me natyrë si mishi me thue!**-(Karpa, f. 138).

“Tue ba lëvizje me sy mbyllë ke për të ndeshë me gjuj në curr. Derisa nuk kalon dhimba, thuej vetes: **ma shpejt shëndoshe se martohe, ma shpejt shëndoshe se martohe!**-njëqind herë thueji këto fjale si lutje, po jot ë madhe sepse shkambi ka akustikë të çuditshme e të ndëgjon ndokush përballë kepit të shkambit në anën tonë. Ushqim të biem, po jo shumë sepse jemi në luftë. Mbas do kohe – ishte tallë me Vonin shmirjaku i vjetër – do të ulim edhe ndoj nuse të vogël në djep të shpihesh pakëz..” (Karpa, f. 140).

Po mo ski kujdes së këtë dëllijë s'e harroi unë, pa vdekë; as për së vdekuni! **Lugati s'e harron vorrin e vet**” dhe zani i trashej herë si zhumhuri i ujit, herë tëhollohej si currila në lagësinë. (Karpa, f. 156).

“**Tepër shkurt po i prët drutë**-kundërshtoi Voni.-ti ende s'i njeh vuetjtet e mia në shkamb për të cilat do të kuvendim për së gjati. Mos e ke harrue premtimin se do të kishe shkruar, nëse do të mbetnim gjallë, edhe mbi përjetimet e mia?” (Karpa, f. 194).

“Njerëzit vijnë në eufori darsmore-shkundi kokën Shkriba-dhe zhgënjimi i papritun ban e i qet mendësh e të zë rreziku, me siguri... Rueju! **Mos e trazo gjarpnin kur pi ujë!**” (Karpa, f. 240).

BIBLIOGRAFIA

Bushaj, M., *Vëzhgime etnolinguistike mbi veprën e Martin Camajt*, në: “T'rrëfyemit”, Botim i Qendrës Shqiptare të Studimeve Letrare “Pjetër Budi”, viti III i botimit, nr. 6-7, korrik-dhjetor 2017/janar-qershor 2018, Tiranë, 2018.

Camaj, M., romani: *Karpa*, Camaj-Pipa, Shkodër, 2003.

Camaj, M., *Tradita dhe bashkëkohësia*, Shkodër, 1994.

Shkurtaç, Gj., *Etnografia e të folurit të shqipes*, Tiranë, 2010.

Topalli, K., *Albanologu i shquar Martin Camaj në 85-vjetorin e lindjes*, në: “Studime filologjike”, nr. 3-4, 2010.

Topalli, K., *Vepra e Martin Camajt në aspektin gjuhësor*, në: “Studime shqiptare”, nr. 1, Shkodër, 1994.